

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA NA BANIJU U VRIJEME SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE (1945. – 1990.)

Autor u tekstu donosi podatke o rušenju i uklanjanju pravoslavnih crkava, o rekviriranju parohijalnih domova od strane državnih vlasti i o odnosu prema pravoslavnim sveštenicima na teritoriji Banije (Sisak, Dvor na Uni, Glina, Petrinja i Hrvatska Kostajnica) u socijalističkom razdoblju (1945. – 1990.). Iz teksta, koji je nastao na temelju izvorne arhivske građe iz Hrvatskog državnog arhiva (fond Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, fond br. 310), autor zaključuje da su dio crkava, koje su teško oštećene u Drugom svjetskom ratu od strane ustaša i Nijemaca, komunističke vlasti i sami mještani uklanjali u periodu nakon Drugog svjetskog rata. Autor također donosi podatke o obnovi pojedinih objekata i gradnji novih objekata na banijskom području tijekom socijalizma.

Ključne riječi: Gornjokarlovačka eparhija, Srpska pravoslavna crkva, Banija, vjerske zajednice, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske

1. Posljedice Drugog svjetskog rata na Baniji

Hrvatska, odnosno oni krajevi NDH koji čine današnju Hrvatsku, imala je 1941. godine 3,780.000 stanovnika, od čega je Srba bilo 703.000 ili 18,6% (prema Žerjaviću). Između 1941. i 1945. stradalo je 86.449 Srba civila.¹ Igor Graovac i Dragan Cvetković u svojoj knjizi *Ljudski gubici Hrvatske 1941–1945. godine* donose tablice s nacionalnom strukturom stradalih po regijama. Ukupan broj Srba procjenjuje se za 1941. na 705.544. Od toga je na području Banije (kotarevi Dvor, Glina, Kostajnica i Petrinja) živjelo 101.108 Srba. Prema podacima o broju ubijenih Srba na banijskom području, vidljivo je da je na teritoriju nabrojanih četiriju kotareva ubijeno 16.655 Srba ili oko 16,47% Srba u regiji.

Regija	Broj Srba 1931.	Broj Srba 1941.	Broj ubijenih Srba 1941. – 1945. i postotak od broja Srba 1941. u regiji
Slavonija	183.060	199.535	23.477 (11,76%)
Sjeverozapadna Hrvatska	67.622	73.707	2.683 (3,64%)
Hrvatsko primorje i Gorski kotar	27.716	30.210	2.985 (9,88%)

¹ Dragan Cvetković, „Stradali pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije iz Hrvatske prema popisu Žrtve rata 1941–1945. iz 1946. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji“, u: *Dijalog povjesničara – istoričara*, ur. Hans Georg Fleck – Igor Graovac, 6, 2002, 365-381.

Dalmacija	92.613	101.874	4.373 (4,29%)
Lika	96.468	105.150	17.465 (16,6%)
Kordun	86.202	93.960	19.585 (20,84%)
Banija	92.760	101.108	16.655 (16,47%)
Ukupno	646.441	705.544	86.449 (12,25%)

O razmjerima stradanja Srba u NDH 1941. neizravno nam govore i podaci o ubijenim civilima u kotarevima u kojima su Srbi bili u apsolutnoj ili relativnoj većini, odnosno u značajnom broju. Podatke o broju stradalih na temelju poimeničnih popisa posjedujemo za kotareve Dvor i Glina. Među ukupno stradalim civilima tih kotareva ogromnu većinu činili su upravo Srbi.

Kotar	Broj stanovnika 1931.	Broj pravoslavnih 1931.	Broj stanovnika 1941. (za stopu demografskog rasta uvećan rezultat popisa iz 1931.)	Broj ubijenih civila 1941.	Postotak ubijenih civila 1941. od ukupnog broja stanovnika 1941. u kotaru	Broj ubijenih civila 1941. – 1945. i postotak od ukupnog broja stanovnika 1941. u kotaru
Dvor ²	26.579	23.452 (88,23%)	28.971	264	0,9%	2.191 (7,56%)
Glina ³	45.742	30.606 (66,9%)	49.858	2.157	4,32%	8.366 (16,78%)

Koliki je bio pogrom Srba upravo u prvoj godini ustaške vladavine, govore nam (također neizravno) i podaci o stradanjima civila 1941. u odnosu na ukupne civilne žrtve u tim kotarevima tijekom cijelog rata (1941. – 1945.): kotarevi Korenica i Udbina 44%, kotar Dvor 12%,⁴ kotar Vojnić 19%,⁵ kotar Glina 26%,⁶ kotar Donji Lapac 64%,⁷ kotar Vrginmost 60%,⁸ kotar Gračac 61%,⁹ kotarevi Gospić i Perušić 68%,¹⁰ kotarevi Slunj i Veljun

² Đuro Ostojić – Andrija Đermanović, „Na stratištima“, u: *Dvor na Uni*, ur. Mile Joka, Dvor na Uni 2011, 432.

³ Čedomir Višnjic – Branko Vujasinović – Đuro Roksanđić, *Glina 13. maja 1941*, Zagreb 2011, 70-154.

⁴ Ostojić – Đermanović, „Na stratištima“, 432.

⁵ *Kotar Vojnić u NOB i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Karlovac 1989, 1114.

⁶ Višnjic – Vujasinović – Roksanđić, *Glina 13. maja 1941*, 70-154.

⁷ *Kotar Donji Lapac u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, ur. Đuro Zatezalo, Karlovac 1985, 1108-1109.

⁸ Dušan Baić, *Kotar Vrginmost u NO borbi 1941–1945*, Vrginmost 1980, 270-273.

⁹ *Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, ur. Đuro Zatezalo, Karlovac 1984, 895.

¹⁰ *Kotar Gospić i kotar Perušić u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, ur. Đuro Zatezalo, Karlovac 1989, 982-983.

33%.¹¹ Poimenični popisi žrtava koji su načinjeni za spomenute kotareve ukazuju da se radi uglavnom o Srbima i pretežito o civilima.

U kotarevima gdje su Srbi činili apsolutnu većinu (primjerice, Dvor, Vojnić, Glina, Donji Lapac, Vrginmost, Gračac), od travnja 1941. do travnja 1942. „rješavanje srpskog pitanja“ u najvećoj se mjeri svodilo na ubijanja, dok su iseljavanja, donekle i prekrštavanja, uglavnom izostala.

Druga strateška poluga „konačnog rješenja srpskog pitanja“ bilo je prekrštavanje Srba s pravoslavne na rimokatoličku ili grkokatoličku vjeroispovijest. Cilj je prekrštavanja bila asimilacija pravoslavnog srpskog stanovništva, odnosno, kako su ustaše govorile, njihovo „vraćanje vjeri otaca“. Prekrštavanja su bila najmasovnija u drugoj polovini 1941. i u prvoj polovini 1942. Do početka 1942., dakle u nešto više od šest mjeseci, s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest prekršteno je u NDH oko 100.000 Srba.¹² Formiranjem Hrvatske pravoslavne crkve 1942. godine, broj prekrštavanja naglo je pao. Otprilike polovina tog broja odnosi se na one krajeve NDH koji čine današnju Hrvatsku. Na području Banije na rimokatoličku vjeroispovijest prešle su najmanje 43.063 osobe (prema popisima koji su sačuvani u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu)¹³, najviše na području čitave sjeverne Hrvatske. Treba svakako kazati da su brojni prijelaznici prekršteni i bez svojeg znanja te da su jednostavno uvršteni u popise prekrštenih a da nisu obavili obred prijelaza.

Što se tiče prisilnog iseljavanja kao trećeg vida „konačnog rješenja srpskog pitanja“, podatak Komesarijata za izbjeglice Srbije da je u Srbiji u ožujku 1942. evidentirano ukupno 80.113 izbjeglih i organizirano prisilno iseljenih iz NDH govori o masovnim progonima Srba iz NDH upravo 1941. Do 10. listopada 1944. broj izbjeglih zbog ustaškog terora i organizirano prisilno iseljenih iz NDH u Srbiji iznosio je 118.641.¹⁴ S područja Banije najveći broj prisilno iseljenih bio je s teritorija kotara Petrinja, njih 817 iseljeno je preko logora u Capragu i logora u Požegi, dok su s područja kotareva Glina, Dvor i Kostajnica bili prisilno iseljeni tek pravoslavni sveštenici i njihove obitelji.¹⁵

Kao odgovor na ove tri genocidne poluge ustaške politike prema Srbima javlja se masovni otpor, prvenstveno u krajevima koji su naseljeni srpskim stanovništvom. Vijesti o pokoljima širile su se, a stanovništvo, ponajviše na Baniji i u Lici, masovno bježi u šume i brda. Ustanak je podignut kao samoobrana, a sudjelovanje u narodnooslobodilačkoj borbi bilo je jedini način da hrvatski Srbi prežive rat. Stoga njihova nadzastupljenost u partizanskim jedinicama u odnosu na udio stanovništva u Hrvatskoj ne iznenađuje.¹⁶

¹¹ *Kotar Slunj i kotar Veljun u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, ur. Đuro Zatezalo, Karlovac 1988.

¹² Nevenko Bartulin, „Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 39, 2007, 230.

¹³ Do ovog je podatka autor došao izrađujući poimenični popis prijelaznika s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest na temelju popisa do kojih je došao istraživanjem u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu.

¹⁴ Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2015.

¹⁵ Više o tome v. Isto, 200-202.

¹⁶ Igor Graovac – Dragan Cvetković, *Ljudski gubici Hrvatske 1941–1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati*, Zagreb 2005, 60.

2. Pravoslavni hramovi na području Banije

Na području Gornjokarlovačke eparhije nalazilo se 212 hramova Srpske pravoslavne crkve, što iznosi točno trećinu svih pravoslavnih hramova u Republici Hrvatskoj. Prema statistici koju je u prosincu 1960. godine donijela Komisija za vjerske odnose, Gornjokarlovačka eparhija 1941. godine imala je 180 hramova. Od toga ih je 1960., kada je Komisija izradila izvještaj¹⁷, u upotrebi bilo 50, demolirano 24, u ruševinama 59, srušeno do temelja 39 i adaptirano u druge svrhe osam. Od 126 parohijskih domova, tijekom rata uništeno je ili oštećeno 95, dok je 31 ostao u upotrebi. Dio tih hramova nestao je u proteklom, dvadesetom stoljeću, ali na njihovo postojanje ukazuju dokumenti, sačuvane fotografije i sjećanja još živih svjedoka njihova trajanja i nestanka. U ovom ćemo se radu posebno baviti stanjem pravoslavnih hramova nakon Drugog svjetskog rata na Baniji, kada je dio tih objekata, uslijed potpune nebrige državnih vlasti, ali i lokalnog stanovništva, nestao ili toliko propao da je njihova obnova bila neostvariva. Primjeri koji će se navesti, a o kojima su sačuvani dokumenti u Hrvatskom državnom arhivu, ukazuju na to da su lokalne vlasti i samo domaće stanovništvo nakon rata u tim krajevima vrlo često u potpunosti ateizirani, što je ponajviše pridonijelo činjenici da je dio objekata propao. Od ukupno 71 objekta koji je postojao i postoji na Baniji, njih 25 je potpuno nestalo u vrijeme Drugog svjetskog rata, osam ih nikada nije obnovljeno nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu, pet ih je srušeno nakon Drugog svjetskog rata, šest ih je nestalo prije ili nakon Drugog svjetskog rata zbog nebrige lokalnog stanovništva, dok su ostali objekti danas uglavnom ostali zapušteni.¹⁸

Stvaranjem socijalističke Jugoslavije kao multietničke zajednice Srbi u Hrvatskoj u velikom su se broju slučajeva priklonili ideji integralnog jugoslavenstva pa su time implicitno pokazivali spremnost adaptiranja novim prilikama i sredinama, što je nužno vodilo gubitku onoga što se tradicionalno shvaćalo kao identitet. Razlog tome bio je barem

¹⁷ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Komisija za odnose s vjerskim zajednicama, HR-HDA 310, kutija 337, Pregled stanja crkava i parohijskih domova gornjokarlovačke eparhije.

¹⁸ Hramovi koji su u potpunosti uništeni u Drugom svjetskom ratu i od kojih nije ostao ni kamen na kamenu na Baniji jesu: Brđani, Drljače, Strmen, Timarci, Velika Gradusa, Šaš, Kinjačka, Petrinja, Tremušnjak, Veliki Šušnjar, Hrvatska Dubica (dva hrama), Hrvatska Kostajnica (dva hrama), Čukur, Utolica, Živaja, Lovča, Bojna, Brezovo Polje, Glina (dva hrama), Hajtić i Veliki Gradac. Hramovi koji nikada nisu obnovljeni, a oštećeni su u Drugom svjetskom ratu jesu: Donja Bačuga, Jošavica, Mačkovno Selo, Svinica (dva hrama), Slabinja, Komogovina i Brđani Šamarički. U Jošavici, Mačkovnom Selu, na malom hramu u Svinici te u Komogovini postavljen je krov zato da se ne bi do kraja ruinirao hram, ali su i ti krovovi tijekom vremena propali. U doba socijalizma srušeni su dokraja hramovi u Malom Gradcu, Ljubini, Crkvenom Boku, Segestinu i u Starom Selu. Zbog nebrige lokalnog stanovništva nestali su prije Prvog svjetskog rata hramovi u Paukovoju i Gornjim Jamama, a u periodu Kraljevine Jugoslavije i socijalizma hramovi u Banijskom Ljeskovcu, Glavičanima, Šakanlijama te u Gornjem Selištu. Nakon posljednjeg Domovinskog rata zapušteni su hramovi u Brđanima (Sunja), Velikoj Gradusi, Blinji, Meminskoj, Hrvatskoj Dubici, Hrvatskoj Kostajnici (Tirol), Donjim Kukuruzarima, Mečenčanima, Javornju, Rujevcu, Jovcu, Žirovcu, Donjem Klasiću, Dragotini, Hajtiću, Malom Obljaju i Vlahoviću. U posljednjem ratu 1991. godine minirana je crkva u Glinjskoj Poljani, a u vrijeme „Oluje“ i nakon te akcije uništeni su hramovi u Buzeti, Živaji i u Javnici (Kotarani). U relativno dobrom stanju stoje hramovi u Paukovoju, Dvoru, Petrinji (groblljanski hram), Donjem Selištu, Majskim Poljanama, Gornjem Klasiću i u Glini. O tome v. i Škiljan, „Stanje objekata Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj“, u: *Očuvanje i zaštita kulturno-historijskog nasleda Srbije u inostranstvu: zbornik radova s druge naučne konferencije s međunarodnim učešćem*, ur. Vidoje Golubović, Beograd 2010, 43-99; Isti, „Stanje objekata Srpske pravoslavne crkve na području Gornjokarlovačke eparhije – socijalistički period“, u: *Diplomatija i kultura Srbije: stanje i perspektive*, ur. Vidoje Golubović, Beograd 2016, 28-40.

dvojak, a čini se da su oba razloga bila podjednako jaka: strah od proživljenog terora u NDH te poslijeratna ideologija egalitarizma, neisticanja nacionalnih simbola, bilo kakvih nacionalnih institucija, organizacija i društava.

Činjenica je da su Srbi u Drugom svjetskom ratu izgubili vjeru u Crkvu i svećenike te smatrali da Crkva nije bila značajan faktor u obrani svog naroda na ovim prostorima jer su svećenici ili prisilno iseljeni od strane ustaških vlasti ili su u strahu za vlastiti život pobjegli u Srbiju te ostavili pastvu na milost i nemilost ustašama. Činjenica je isto tako da su brojni svećenici, kao tradicionalni nosioci nacionalnog identiteta hrvatskih Srba, bili žrtve fašističkog terora na samom početku rata te da nisu ni mogli znatnije pomoći svojim vjernicima. Srpska pravoslavna crkva na dan završetka rata, 15. svibnja 1945., imala je na čitavom području Hrvatske oko 50 svećenika i niti jednog arhijereja. Godine 1946. na prostoru Hrvatske bilo je vjerski organizirano 112 parohija, a 233 bile su bez svećenika.¹⁹

Sudbina vjerskih objekata nije bila ništa drugačija od sudbine ljudi. Nije neobično da su – naročito u krajevima gdje je partizanski pokret bio snažan – Srbi, dokazujući svoju privrženost partizanskom pokretu i komunizmu, i sami rušili nekadašnje stupove vlastitog identiteta. Tako ekstremni slučajevi rušenja bogomolja u Lici ili zanemarivanje brige oko objekata na Baniji i Kordunu, ukazuju na supstituiranje vjere ideologijom novog sistema, odnosno na shvaćanje Komunističke partije kao novog panteona.²⁰ Nakon rata, umjesto crkava, nastajale su na njihovim lokacijama i od njihova materijala škole, općinske zgrade, zgrade poljoprivrednih zadruga, nogometna igrališta i slično. Pojedine su hramove ustaše započele rušiti ili su ih zapalile, a onda su komunističke vlasti uklonile njihove ruševine i zauvijek im zatrle trag. Pojedine parohijske dvorove socijalističke su vlasti rekvirirale za trgovine, poljoprivredne zadruge, škole i slično, a odnos vlasti prema pravoslavnim sveštenicima često nije bio korektan.²¹ O tim problemima govori i ovaj članak.

3. Rekviriranje parohijalnih dvorova i zemljišta pravoslavne crkve na Baniji

Nakon Drugog svjetskog rata država je oduzimala brojne objekte vjerskim zajednicama. Tako su i mnogi parohijalni stanovi nakon Drugog svjetskog rata bili uzurpirani. Parohijalni stan u selu Živaja između Sunje i Hrvatske Dubice, gdje je crkva tijekom Drugog svjetskog rata porušena, uzurpirala je Opća poljoprivredna zadruga pa se pravoslavna općina u Živaji 1953. godine žalila zbog oduzimanja ove zgrade i tražila je odštetu zbog neplaćanja najma.²² Da su kotarevi i općine oduzimali pojedine objekte u korist zadruga, vidljivo je

¹⁹ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991, od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006, 127.

²⁰ U doba socijalizma nije se slavilo pojedine svece, a prema iskazima koje su dali kazivači, ikone su bile zamijenjene Titovim slikama. U to je vrijeme postojao kult Josipa Broza Tita, do kojeg su držali i Srbi i Hrvati. Kazivač R. D. iz Gornjeg Kosinja (1967.) smatra da su Srbi u okolici Gospića bili mnogo više „titoisti“ nego što su bili partijci ili Jugoslaveni. „U toj generaciji nije bilo ikone ili svijeće u kući. Na zidu je svugdje visila slika druga Tita“ (iskaz 12. 3. 2012).

²¹ O odnosu Srba u Hrvatskoj prema njihovim crkvama i vjeroispovijesti nakon Drugog svjetskog rata više v. Škiljan, „Srbi u Hrvatskoj u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata“, u: *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku. Izbeglice, prognanici i povratnici – izazov za savremenu Evropu i Zapadni Balkan*, ur. Darko Gavrilović, Novi Sad 2016, 79-92.

²² HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, HR-HDA 310, kutija 142, 36/1955.

i iz primjera iz sela Javoranj kod Dvora na Uni. Ondje su, naime, kotarske vlasti 1949. godine oduzele ekspropriacijom dio zemljišta koji je pripadao parohiji i parohijalni stan u korist poljoprivredne zadruge, a da o tome uopće nisu obavijestile Gornjokarlovačku eparhiju, vlasnika objekta i zemlje. Zanimljivo je da su parohijalni stan u Gornjem Javornju, čija je izgradnja započela 1939. godine, a koja nikada nije završila, nakon rata stanovnici Gornjeg Javornja i okolnih sela željeli preurediti u osmogodišnju školu za 300-400 djece tamošnje parohije, što im nije uspjelo jer se tome usprotivila Gornjokarlovačka eparhija. Da bi riješile problem, kotarske vlasti u Dvoru na Uni odlučile su oduzeti Gornjokarlovačkoj eparhiji ovaj objekt te ga pretvoriti u sjedište zadruge. Međutim, prema dokumentu koji je sačuvan u fondu Komisije za odnose s vjerskim zajednicama, Opća poljoprivredna zadruga iz Gornjeg Javornja šest godina nakon što joj je predan objekt nije dovršila izgradnju parohijskog doma.²³ Ni u drugim banijskim mjestima nije bilo mnogo bolje. Parohijski domovi koji su preživjeli Drugi svjetski rat često su se koristili u raznorazne svrhe. U Dvoru se parohijskim domom u vrijeme neposredno nakon Drugog svjetskog rata koristila narodna vlast, a potom milicija, koja ga je predala crkvi s upropaštenim inventarom. U Rujevcu su se u parohijskom domu u vrijeme Drugog svjetskog rata održavali partizanski tečajevi. Pred kraj rata u njemu se nalazila bolnica, dok su se na tavan smještali mrtvački sanduci. U Obljaju kod Gline parohijski dom pretvoren je u zdravstvenu stanicu, poštu i trgovinu.²⁴ Da je imovina Srpske pravoslavne crkve na Baniji bila razvlačena i devastirana, na različite načine govori dokument koji ukazuje na uništavanje parohijskog doma u Brđanima Šamaričkim. Naime, ondje je do 1952. godine stajao neoštećen parohijski dom, koji je potom zbog nepažnje Milana Vujanića, poslovođe OPZ-a u Šamaričkim Brđanima, izgorio 7. rujna 1952. Nakon što je parohijski dom, u kojem se nalazila Poljoprivredna zadruga Šamarički Brđani, izgorio, lokalno stanovništvo počelo je razvlačiti kamen s objekta. Štoviše, u veljači 1956., netko je noću pod objekt postavio minu i tako ga još jače ošteti i razrušio, kako bi se kamen mogao lakše vaditi iz srušene zgrade. U međuvremenu započela je gradnja osnovne škole u naselju pa je mještanima, osim što su odlazili u obližnji kamenolom, drugi kamenolom predstavljala i ruševina parohijalnog doma. Nakon što se Gornjokarlovačka eparhija požalila na takav postupak, općinske vlasti u Dvoru zabranile su daljnje razvlačenje kamena s parohijskog doma. Međutim, do toga trenutka ostali su tek bijedni ostaci nekadašnjeg parohijskog doma.²⁵

4. Oštećivanje objekata i krađe

Na Baniji bilo je i drugih oblika samovolje i vandalizma. Tako su 26. ožujka 1959. općinski kurir Mića Trkulja iz Mačkova Sela, općinski lugar Luka Dodoš iz Dodoša i Ranko Žalić iz Joševice, namještenik u općini, provalili usred bijelog dana u hram u Mačkovu Selu i ondje razbili dva svijećnjaka, polupali dva stola i razbili preko 270 komada crepova. Gornjokarlovačka eparhija tražila je da se odgovorni sankcioniraju te je obavijestila Komisiju

²³ Isto, 238/1955.

²⁴ Isto, kutija 337.

²⁵ Isto, kutija 147, 126/1959.

za vjerska pitanja. Okružno javno tužiteljstvo Sisak podnijelo je optužni prijedlog protiv navedenih osoba. O rezultatu postupka, nažalost, nemamo podataka.²⁶

Krađe u hramovima bile su učestale, osobito u vrijeme neposredno pred raspad Jugoslavije. Ikone u hramovima postizale su visoke cijene na crnom tržištu pa su ih kradljivci odlično prodavali. Tako je između 27. siječnja i 1. veljače 1989. godine provaljeno u hram u Meminskoj, odakle je otuđeno devet ikona. Ikone, koje potječu iz 19. stoljeća, u hram u Meminskoj donesene su 1962. godine iz hrama u Srednjevu u Srbiji te su očigledno imale određenu vrijednost.²⁷

5. Rušenje sakralnih objekata

Mnoge se crkve, kao što je već spomenuto, rušilo zato da bi na njihovim temeljima nicale škole, štale, zadružne trgovine i slično. Na Baniji je takvih primjera bilo manje nego na Kordunu i u Lici. No, pet hramova na Baniji imalo je i nakon propasti NDH tragičnu sudbinu. U Starom Selu između Siska i Sunje 1947. godine minirana je crkva. Na temeljima parohijskog doma, od materijala s crkve i od parohijskog doma, izgrađena je zgrada trgovine unutar koje su bile smještene i društvene prostorije. Ostatke hrama u Crkvenom Boku, koji je stradao tijekom Drugog svjetskog rata u bombardiranju, seljaci su razvukli nakon rata, a na jednom dijelu crkvišta izgrađena je zadružna štala.²⁸ Još je žalosnija sudbina hrama u Ljubini, koji je dočekaio kraj rata još u relativno dobrom stanju. Međutim, sveštenik iz Dvora želio je građu ovog hrama prodati šumariji, koja te ostatke nije otkupila zbog visoke cijene.²⁹ Posebnu priču predstavlja pitanje crkve u Malom Gradcu. Naime, tu su crkvu ustaše teško oštetile u kolovozu 1941. godine. Tijekom rata lokalno stanovništvo razvlačilo je materijal s crkve, tako da su do kraja rata od hrama ostali tek dijelovi zidova. U vrijeme rata u Malom Gradcu srušena je i škola. Budući da je stanovništvu nakon rata bila potrebna škola, ostatke crkve mještani su ugradili u novoizgrađenu školu. Crkva je u svojim dopisima isticala da je hramu samo nedostajao krov i da ga se lako moglo obnoviti, a ne srušiti do temelja. Navodno su se nakon rata preživjeli članovi nekadašnjeg Crkvenog odbora Mali Gradac sastali i donijeli odluku da se ruševine hrama upotrijebe za gradnju škole. Budući da je Gornjokarlovačka eparhija osporila Crkvenom odboru donošenje takve odluke, sastao se skup birača koji je donio isti zaključak. Na skupu birača 203 osobe potpisale su da se slažu s gradnjom škole na mjestu nekadašnjeg hrama. Hram u Malom Gradcu do temelja je srušen 1948. godine. Crkva je nekoliko godina nakon gradnje škole pokušala dokazati da su mještani materijal s crkve ugradili u zadružnu štalu te je tražila da joj se ustupi ta zgrada za vršenje bogoslužja, kao i zemljište. Narodni odbor Općine Glina nudio joj je česticu na kojoj se nekada nalazila škola, a koja se nalazi nasuprot sadašnjoj školi, odnosno nekadašnjoj crkvi. Na tu zamjenu Gornjokarlovačka eparhija nije željela pristati. Crkva se žalila i na činjenicu što je zvonara, koja je stajala ispred crkve, također uklonjena 1954. godine, a

²⁶ Isto, kutija 146, 83/1959.

²⁷ Isto, kutija 277, 77/1989.

²⁸ Isto, kutija 337.

²⁹ Isto.

NO Općine Glina osporio je pravo svešteniku koji je opsluživao područje Malog Gradca korištenje vrtom.³⁰

Tako su na području Banije također uklonjeni pojedini hramovi, čija je obnova bila moguća. Ipak, lokalne vlasti na Baniji bile su manje drastične od kordunskih i posebno ličkih vlasti, koje su ponekad rušile potpuno čitave objekte, koji su preživjeli rat pod izgovorom da je narod toga i toga sela tako odlučio.

6. Obnova/neobnova pojedinih hramova

Obnove pravoslavnih hramova nakon Drugog svjetskog rata bile su relativno rijetke i gotovo nikada stručne. Ipak, jedan od objekata koji je obnovljen pedesetih godina dva-desetog stoljeća jest mala drvena crkva svetog Ilije u Buzeti. Radilo se o rijetko sačuvanom drvenom sakralnom objektu koji je preživio Drugi svjetski rat (jer su susjedne crkve brvnare u Hajtiću, Velikom Šušnjaru, Tremušnjaku i Velikom Gradcu bile spaljene) te je zbog toga Konzervatorski zavod financirao i nadgledao popravak vanjštine objekta, dok za njegovu unutrašnjost nije imao dovoljno novaca pa je Crkvenu opštinu u Buzeti savjetovao da se obrati Savjetu za nauku i kulturu NR Hrvatske s molbom da se osiguraju sredstva u budžetu Savjeta za obnovu unutrašnjosti objekta. Gornjokarlovačka eparhija tražila je 500.000 dinara za daljnju restauraciju hrama, a Crkvena opština bila je spremna uložiti još 100.000 dinara.³¹ Ostale objekte pravoslavne crkve na Baniji „krpale“ su samostalno crkvene vlasti. Tako je vidljivo da je 1961. godine u mjestu Jošavici nedaleko od Petrinje obnovljen krov hrama, kako se objekt ne bi dokraja urušio. Iste godine obnovljen je djelomično i hram u Mačkovu Selu, a i onaj u selu Gornji Javoranj. U Dvoru je crkva obnovljena 1958. godine, a u Javnici/Kotaranima 1977. godine.³² Problemi su se javljali i s ruševnim objektima koje Crkva nije popravila. Tako je hram u Donjoj Bačugi zjapio kao ruševina usred sela nedaleko od osnovne škole. Osnovna škola „23. srpanj 1941.“ u Donjoj Bačugi zatražila je da se objekt sanira zbog opadanja građevinskog materijala koji bi mogao ozlijediti koje dijete, a u slučaju većeg rušenja i školska zgrada. Kada je Komisija za vjerska pitanja iz Petrinje uputila 1968. godine zahtjev za sanaciju hrama Gornjokarlovačkoj eparhiji, potonja je protumačila da Komisija želi srušiti ostatke crkve.³³ Hram je saniran, kako se ne bi srušio do temelja, ali tek kasnije, no nikada nije obnovljen.

7. Odnos prema sveštenicima na Baniji

Vidljivo je da je na području Gornjokarlovačke eparhije nakon Drugog svjetskog rata bilo vrlo malo sveštenika pa su tako 1949. godine na području Banije bila svega dvojica sveštenika u kotaru Kostajnica (u Dubici i Kostajnici), jedan u Dvoru i jedan u selu Klasnić kod Gline, dakle sveukupno samo 4 sveštenika.³⁴

³⁰ Isto, kutija 143, 86/1956.

³¹ Isto, kutija 151, 25/1961.

³² Isto, kutija 349, 160 i 162/1989.

³³ Isto, kutija 188, 2/1969.

³⁴ Isto, kutija 134, 1450/1949.

Pojedinim sveštenicima, osobito na glinskom području, zabranjivalo se održavanje bogoslužja. Tako je 22. svibnja 1958. godine pravoslavni sveštenik iz Gline Nikola Diklić otišao u Obljaj kako bi ondje održao bogoslužje na hramovnu slavu. Međutim, toga je dana bio proglašen dan žalosti za pokojnim Đurom Salajem, članom Saveznog izvršnog vijeća. Sveštenik je došao na sâm dan u Obljaj i ondje odlučio upozoriti prisutne da tog dana nije dopuštena nikakva pjesma ili ples i kako je najbolje da se nakon bogoslužja razidu svojim kućama. Kada se pripremao započeti s bogoslužjem, pristupila su mu dvojica muškaraca, od kojih je jedan bio djelatnik UDB-e, a drugi član Komiteta iz Gline, koji su mu priopćili da je zabranjeno bilo kakvo okupljanje ljudi tog dana i da će ga se kazneno goniti ako se ne pokori toj naredbi. Sveštenik je na to odlučio da neće održati bogoslužje te je ljudima koji su se okupili na ruševinama hrama u Obljaju priopćio da odu kućama. Nakon što je krstio dvoje djece u selu, krenuo je prema Glini, ali je iz daljine vidio da se na ruševinama hrama okupilo više ljudi koji pjevaju i igraju kolo, što nitko nije sprečavao. I Diklić, ali i drugi sveštenici na području Banije zaključili su da su djelatnik UDB-e i član Komiteta u Glini na svoju ruku zabranili Dikliću bogoslužje i da je takvo što bilo protupropisno jer oni na svojim područjima nisu imali nikakve zabrane bogoslužjenja tog dana. Stoga su ovaj događaj prijavili Odjelu unutrašnjih poslova u Sisku, koji je ostao neugodno iznenađen takvim samovoljnim postupanjem.³⁵

Da bi se otežalo održavanje lokalnih hramovnih slava i u kasnijem socijalističkom razdoblju, lokalne su vlasti zabranjivale prodaju hrane i pića prilikom crkvenih godova pa su se crkvene vlasti žalile Komisiji za odnose s vjerskim zajednicama. Takva se situacija dogodila u Blinji 1984. godine, kada se nakon hramovne slave u kolovozu u blizini crkve nije moglo dobiti ni čašu vode. Gornjokarlovački episkop Simeon Zloković isticao je da su se zbog takvih običaja organizirale usporedne proslave, koje su se odvijale jedna kod crkve, a druga negdje podalje od nje, gdje se moglo jesti i piti u izobilju.³⁶

Ponekad su i članovi crkvenih odbora zloupotrebljavali svoj položaj pa su tijekom hramovnih slava znali prikupljati dobrovoljne priloge koje su trošili na piće i hranu. Tako se dogodilo i na hramovnu slavu u Živaji 2. kolovoza 1949., kada su crkveni odbornici prikupljali novac unutar i izvan crkvene porte. Zbog toga su članovi Mjesnog narodnog odbora Živaja oduzeli novac crkvenim odbornicima, koji su se navodno za dio prikupljenog novca na ovoj slavi napili, „što je poprilično negodovalo kod masa“.³⁷

Sveštenici su, kako u periodu odmah nakon Drugog svjetskog rata tako i u kasnijem razdoblju, ranih osamdesetih, imali problema. Tako je dubički paroh napisao dopis Sekretarijatu unutarnjih poslova u Kostajnici zbog anonimnog pisma koje je primio, a u kojem je stajalo: „Bradonja, ti odi u Srbiju pa štiti krstove srbske. Ovo je Hrvatska. Naši pretci srušili su jednu, a mi ćemo ovu drugu u najskorije vrijeme. ...“ U pismu paroh iskazuje zabrinutost zbog ovakvih pisama te ogorčeno konstatira da su Srbi ovu zemlju „natopili svojom krvlju“ te da ima pravo odlučiti „gdje će pod ovim nebom živjeti“. Paroh je očito smetao hrvatskim nacionalistima, koji su gledali obnovu pravoslavnog hrama u Hrvatskoj Dubici te pokušaj obnove polusrušenog hrama u Slabinji.³⁸ O pokušaju obnove hrama u

³⁵ Isto, kutija 145, 109/1958.

³⁶ Isto, kutija 258, 171/1984.

³⁷ Isto, kutija 137, 2698/1950.

³⁸ Isto, kutija 254, 108/1983.

Slabinji sačuvani su dokumenti u fondu Komisije za odnose s vjerskim zajednicama. Naime, 1984. godine dubički paroh zatražio je od Skupštine općine Kostajnica dozvolu za obnovu hrama u Slabinji. Odmah ju je dobio, ali je dozvola vrlo brzo povučena. U vremenu dok je ona vrijedila, obnovu hrama pomagali su belgijski državljani, u najvećoj mjeri studenti, koji su fizički došli pomagati u obnovi. Međutim, kada se referent za građevinske poslove u Kostajnici vratio s bolovanja, odmah je poništio građevinsku dozvolu. Mlade se Belgijance također pozivalo na razgovore u Kostajnicu, gdje ih se pitalo o tome što rade u Slabinji, a majstori koji su radili na obnovi hrama nisu ostajali duže od jednog dana na gradilištu jer im je, prema pisanju gornjokarlovačkog vladike Simeona, naredeno da se maknu s gradilišta. SO Kostajnica je sve optužbe koje je vladika iznio na njihov račun negirala, ali je iz njihova dopisa vidljivo da su uistinu pokušavali otežavati obnovu hrama ukidanjem građevinske dozvole te da Belgijanci prilikom obnove hrama nisu bili dobrodošli.³⁹

8. Komemoracije i spomen-domovi

Sudjelovanje na komemoracijama ili vođenje komemoracija predstavljalo je problem. Nakon Drugog svjetskog rata Srpska pravoslavna crkva organizirala je spomen žrtvama glinske crkve. Međutim, 1962. godine organizirana je građanska komemoracija pa je 1963. gornjokarlovački vladika Simeon zatražio od Republičke komisije za vjerska pitanja da odobri vjerski obred prije ili nakon građanske komemoracije.⁴⁰ Posebni su problemi nastajali ako su se na mjestima gdje su stajali hramovi podizali spomen-domovi. Najpoznatiji takav primjer bio je onaj u Glini. Na mjestu gdje je stajao pravoslavni hram krajem šezdesetih godina dvadesetog stoljeća podignut je spomen-dom glinskim žrtvama koje su ubijene u srpnju 1941. u glinskoj crkvi. Srpski patrijarh German uputio je prosvjed Saveznoj komisiji za verska pitanja. U dopisu je ovako napisao: „Podizanje spomen doma glinskim žrtvama, samo po sebi je lepa stvar, ali njegova primena, tj. priređivanje igranki i drugih zabava na samom tlu gdje je nekada bila Srpska pravoslavna crkva u kojoj je bio ‘masovni pokolj’ njenih vernika, bila bi teška uvreda rodbini, prijateljima i znancima ovih žrtava i čitavom pravoslavnom narodu.“ German je stoga tražio da se spriječi podizanje spomen-doma na tome mjestu.⁴¹

9. Gradnja novih hramova i jačanje nacionalizma

Gradnja novih hramova bila je na Baniji rijetkost. Tek negdje šezdesetih godina započelo je građenje novih hramova na crkvištima. Na novome mjestu u Glini, na oko 100 metara od stare građevine, podignuta je crkva svetoga Georgija 1963. godine. Novac za gradnju hrama u najvećoj mjeri osigurali su emigranti iz SAD-a. Dio tih emigranata, njih oko 140, došao je iz SAD-a i Kanade na osvećenje hrama u Glini, iako nisu svi sudjelovali na samom činu osvećenja. Na osvećenju hrama 21. rujna 1963. godine bili su i predstavnici

³⁹ Isto, kutija 258, 201/1984.

⁴⁰ Isto, kutija 160, 104/1963.

⁴¹ Isto, kutija 190, 153/1969.

rimokatoličke crkve te ratni glinski katolički župnik, Slovenac Franc Žužek, koji je spasio mnoge glinske Srbe. Na osvećenje došao je i američki konzul iz Zagreba. Prema podacima Komisije za odnose s vjerskim zajednicama, u samoj manifestaciji osvećenja sudjelovalo je oko 2.500 ljudi, a poslije osvećenja bilo je u Glini oko 3.500 ljudi. Nakon toga na ručak u Dom partizana pozvani su najvažniji uzvanici, među kojima su bili pravoslavni i katolički svećenici, predstavnici iseljenika, predstavnici Matice iseljenika iz Hrvatske i Srbije, predstavnici Narodnog odbora Općine Glina, kotara Sisak i Komisije za odnose s vjerskim zajednicama. Potonjoj je smetalo što je episkop Simeon isticao da se radi o spomen-crkvi glinskim žrtvama, što je istaknuo i na ploči na hramu.⁴²

I u Petrinji se na novome mjestu dizalo hram. Dana 10. svibnja 1973. godine pozitivno je riješeno pitanje gradnje hrama u Petrinji na poziciji Turkulinova-Nazorova ulica 13, iako se Konzervatorski odjel u Zagrebu nije složio s tom lokacijom, smatrajući da bi crkva trebala biti na poziciji gdje ima više prostora.⁴³ Hram u Petrinji dovršen je 1976. godine.⁴⁴ Međutim, u više se navrata dogodilo da su lokalne vlasti odbijale gradnju novih hramova. Doduše, takvih slučajeva bilo je više na Kordunu (Donji Budački i Blatuša), ali je vidljivo da se i na Baniji vlasti nisu uvijek slagale s gradnjom novih sakralnih objekata. Kada je paroh iz Jasenovca zatražio suglasnost za gradnju novog pravoslavnog hrama u susjednoj Uštici, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama SO Novska odbila je gradnju tog objekta.⁴⁵

Možda je razlog tome bio i strah od međunacionalnih napetosti koji je bio prisutan na svakom koraku, posebice razbuktavanjem nacionalizama (kako hrvatskog tako i srpskog). U Petrinji je Boro Mikelić, direktor Radne organizacije Gavrilović, u svojstvu člana Centralnog komiteta SKH, pozvao petrinjskog paroha i predbacio mu zato što je vodio vjernike u Jasenovac.⁴⁶ U vrijeme kada su se u Jugoslaviji počeli buditi nacionalizmi dolazilo je i do podjela među ljudima, bez obzira na nacionalnost i vjersku pripadnost. Naime, kako je jugoslavenski socijalizam pomalo slabio, slabjeli su utjecaji onih koji su nekada u potpunosti kontrolirali cjelokupnu situaciju. Tako su u selu Živaji 1989. godine, na hramovnu slavu 2. kolovoza (Sveti Ilija), lokalni Srbi bili podijeljeni u dva tabora. Jedan dio njih odlazio je slaviti hramovnu slavu na mjesto koje su odredile vlasti, kod zadružnog doma Petar Mečava, a drugi, koji su se u tim vremenima počeli ponovno osjećati vjernicima, odlazili su do kapelice u selu. Gornjokarlovačka eparhija upozorila je na taj problem i molila Mjesnu zajednicu da ubuduće ne „dijeli društvo“, tj. da ne izaziva „zlu krv među ljudima“.⁴⁷

10. Zaključak

Pravoslavne crkve na Baniji teško su stradale u Drugom svjetskom ratu, a nakon njega uglavnom se nisu obnavljale i ponovno podizale. U usporedbi s pravoslavnim crkvama istočne Slavonije i Dalmacije, gdje gotovo uopće nije bilo uništavanja crkava, pravoslav-

⁴² Isto, kutija 162, 272/1963.

⁴³ Isto, kutija 213, 94/1973.

⁴⁴ Isto, kutija 228, 109/1976.

⁴⁵ Isto, kutija 223, 125/1975.

⁴⁶ Isto, kutija 258, 171/1984.

⁴⁷ Isto, kutija 281, 187/1989.

ne crkve na Baniji doživjele su visok stupanj devastacije. Prvu devastaciju napravili su Nijemci, ustaše i partizani tijekom Drugog svjetskog rata. Tada su crkve opljačkane, zapaljane, bombardirane i minirane. Međutim, još gora od ratnih razaranja bila su ona koja su uslijedila u mirno doba, koja su učinjena u Narodnoj Republici Hrvatskoj, odnosno u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, a kasnije u SRH, odnosno SFRJ. Ta se uništavanja ponajviše pripisuju samim stanovnicima tih srpskih naselja, lokalnim NOO-ima i općinskim organima. Tako je u tome periodu u potpunosti srušeno pet objekta na Baniji. Tri polusrušene crkve u Malom Gradcu, Crkvenom Boku i Šegestinu te dva neoštećena objekta u Starom Selu i Ljubini. Način na koji se odnosilo prema ostalim građevinama u doba socijalizma bio je ponižavajući. Njihove ruševine prepuštale su se na milost i nemilost vremenskim nepogodama, a u hramove se često provaljivalo te se njihov inventar pljačkao. One crkve koje su „preživjele“ Drugi svjetski rat bile su prepuštene polaganom propadanju. Malobrojne građevine bile su pokrivene zato da ne bi do kraja propale, a broj se vjernika naglo smanjivao. Prva obnova uslijedila je pedesetih godina. Radilo se o hramu svetog Ilije u Buzeti koji je ostao bez krova tijekom rata pa je Konzervatorski zavod u Zagrebu obnovio njegovu vanjštinu. Većinu kasnijih obnova poduzimali su emigranti, koji su se nakon Drugog svjetskog rata, ali i prije njega, odselili u SAD. Bio je loš i odnos prema malobrojnom pravoslavnom sveštenstvu, koje je bilo izloženo verbalnim napadima i prijetnjama od strane lokalnih vlasti. U vrijeme kasnog socijalizma, osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, stradao je zbog nebrige stanovništva biser drvene arhitekture, crkva brvnara u Banijskom Ljeskovcu. Godine 1991. pravoslavne crkve na Baniji doživjele su još jednom devastaciju. U ratnim sukobima 1991. uništena je crkva u Glinskoj Poljani koja je preživjela Drugi svjetski rat, a drveni hram u Buzeti stradao je u akciji „Oluja“, kao i hram u Javnici (Kotaranima) kod Dvora koji su spalile muslimanske postrojbe koje su došle na to područje. Hram u Živaji uništen je miniranjem nakon akcije „Oluja“ (24. rujna 1997.).⁴⁸ A koliko se danas toga promijenilo? Usprkos tome što na banijskom području djeluju četvorica paroha (u Hrvatskoj Kostajnici, Dvoru, Glini i Petrinji), parohije su puste i bez vjernika, a ono malo ljudi srpske nacionalnosti koji žive na Baniji starije su životne dobi pa parosi obavljaju više sahrana nego krštenja i vjenčanja. Iako objekata koji su pod krovom još uvijek ima, narod se u njima okuplja vrlo rijetko, najčešće u vrijeme kramovske slave. Ateizacija Srba na Baniji tijekom četrdeset godina socijalizma učinila je i to da lokalno stanovništvo nije naviknuto posjećivati hramove, pa čak ni u vrijeme kramovskih slava, a strah koji još uvijek vlada u nacionalno mješovitim sredinama (poput petrinjskoga, glinskoga i kostajničkoga kraja) uzrokovao je gotovo potpuno zamiranje vjerskog života na Baniji.

⁴⁸ O tome više v. Škiljan, „Stanje objekata Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj“, 43-99.